

Bojana Radovanović¹

Univerzitet u Beogradu

Institut za filozofiju

i društvenu teoriju

Marija Radovanović²

Univerzitet u Beogradu

Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Sara Nikolić³

Univerzitet u Beogradu

Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Originalni naučni rad

UDK 321.011.5:329.78-057.875(497.11)“2024/25“

316.472:005.583.3]:323.233-057.875(497.11)“2024/25“

Primljen: 9.4.2026.

Prihvaćen: 3.6.2026.

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2602158R>

GRAĐANSKE INICIJATIVE NEPOSREDNE PODRŠKE STUDENTSKOM POKRETU U SRBIJI 2024–2025. GODINE: OBLICI, OBRASCI, MOTIVI I UČINCI ANGAŽMANA

Civic Initiatives of Direct Support for the Student Movement in Serbia, 2024–2025: Forms, Patterns, Motives and Effects of Engagement

APSTRAKT: Rad analizira udruživanje građana radi pružanja neposredne podrške studentima i studentskom pokretu u Srbiji tokom 2024. i 2025. godine. Cilj je da se ispituju oblici i obrasci podrške, motivi i prethodna iskustva angažovanih građana, kao i učinci učešća na njihovo razumevanje sopstvene uloge u zajednici. Istraživanje kombinuje eksplorativnu desk analizu medijskih sadržaja i javno dostupnih objava na društvenim mrežama u periodu od 1. novembra 2024. do 31. maja 2025. godine sa četiri fokus-grupne diskusije realizovane u junu 2025. godine sa građanima neposredno uključenim u prakse podrške. Nalazi pokazuju da se podrška organizovala kroz neformalne i nehijerarhijske mreže, zasnovane na ličnim poznanstvima, poverenju i svakodnevnom radu na prikupljanju i raspodeli resursa. Učešće je bilo pokretano različitim, ali međusobno povezanim motivima, uključujući moralnu i emocionalnu reakciju na tragediju i nasilje, osećaj međugeneracijske i građanske odgovornosti, kritiku institucionalnog urušavanja, dok je sam angažman jačao osećaj lične i kolektivne moći delanja.

KLJUČNE REČI: građanski angažman, civilno društvo, studentski pokret, direktna podrška, Srbija

1 bojana.radovanovic@ifdt.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-9186-0326> (autor za korespondenciju)

2 marija.radovanovic@ifdt.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0009-0005-8434-7232>

3 sara.nikolic@ifdt.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0001-6478-7680>

ABSTRACT: *This article analyses civic self-organisation aimed at providing direct support to students and the student movement in Serbia during the 2024/2025 uprising. It examines the forms and patterns of support, the motives and previous experiences of engaged citizens, and the effects of participation on how they understand their own role in the community. Methodologically, the study combines an exploratory desk analysis of media content and publicly available social media posts from 1 November 2024 to 31 May 2025 with four focus group discussions conducted in June 2025 with citizens directly involved in support practices. The findings show that support was organised through informal and non-hierarchical networks, grounded in personal ties, trust and the everyday work of collecting and distributing resources. Citizens' engagement was driven by different but interconnected motives, including moral and emotional responses to the tragedy and violence, a sense of intergenerational and civic responsibility, criticism of institutional erosion, while participation itself strengthened their sense of individual and collective efficacy.*

KEYWORDS: *civic engagement, civil society, student movement, direct support, Serbia*

Uvod

Pad nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu 1. novembra 2024. godine, u kojem je stradalo šesnaest osoba, pokrenuo je jedan od najmasovnijih talasa građanske mobilizacije u novijoj istoriji Srbije. Inicijalni protesti i odavanje pošte stradalima ubrzo su dobili novi zamah usled napada na studente i profesore Fakulteta dramskih umetnosti Univerziteta umetnosti u Beogradu 22. novembra 2024. godine, nakon čega je usledila blokada ovog fakulteta, a zatim i drugih visokoškolskih ustanova širom zemlje. Blokade su bile organizovane kroz plenum i decentralizovane prakse odlučivanja (Anđelković & Fiket, 2025), dok se svakodnevno odavanje pošte u tišini, u vreme obrušavanja nadstrešnice, ustalilo kao prepoznatljiv vid kolektivnog žalovanja i nenasilnog građanskog pritiska (Pešić, Birešev & Marković, 2026). Istovremeno, protestni repertoar se širio kroz masovna okupljanja, blokade saobraćajnica i institucija, studentske marševe i šetnje između gradova, kao i biciklističke i ultramaratonske akcije usmerene ka evropskim institucijama, tokom kojih su učesnici povezivali univerzitetske centre sa lokalnim sredinama i širili mobilizaciju izvan studentske populacije i nacionalnog okvira.

Uporedo s različitim oblicima kolektivnog javnog delovanja razvijala se i kontinuirana direktna podrška, često manje vidljiva, ali važna za održavanje studentskog pokreta. Građani su studentima pripremali i donosili tople obroke, prikupljali potrepštine, organizovali prevoz i smeštaj, pružali pravnu, medicinsku i finansijsku pomoć. Ovaj vid građanskog angažmana bio je jedan od značajnih uslova održivosti i dugotrajnosti blokada, protesta i marševa.

Članak se usredsređuje upravo na udruživanje građana radi pružanja neposredne podrške studentskim inicijativama, analizirajući raznovrsne neformalne aranžmane i *ad hoc* mreže širom Srbije, ali i dijasporu, koje su

organizovale prikupljanje resursa, njihovu distribuciju i koordinaciju sa studentima. Cilj rada je da odgovori na sledeća istraživačka pitanja: 1) koji su konkretni oblici i obrasci direktne podrške studentima bili najzastupljeniji; 2) koji motivi, vrednosti i prethodna iskustva su pokretali građane; i 3) na koji način je učešće u ovim inicijativama uticalo na same angažovane građane.

Metodološki, istraživanje kombinuje desk analizu medijskog sadržaja i javno dostupnih objava sa društvenih mreža radi mapiranja praksi podrške građana u Srbiji i dijaspori, uz kvalitativno terensko istraživanje u formi fokus-grupnih diskusija sa građanima koji su direktno učestvovali u akcijama podrške, kako bi se dubinski analizirali njihovi motivi, obrasci samoorganizovanja i subjektivni doživljaj ovog angažmana. Rad doprinosi razumevanju savremenog građanskog angažmana u Srbiji, kao i široj literaturi o civilnom društvu u postsocijalističkim kontekstima, naročito unutar hibridnih režima.

Konceptualni okvir

Mobilizacija građana u okviru studentskog pokreta u Srbiji 2024–2025. godine ne iscrpljuje se u protestnim akcijama i javnim zahtevima za institucionalnom odgovornošću, transparentnim utvrđivanjem činjenica i sankcionisanjem odgovornih za tragediju u Novom Sadu. Ona uključuje i različite oblike neposredne podrške studentima: prikupljanje i distribuciju resursa, kao i pružanje stručne, logističke, finansijske i materijalne pomoći, koje se u ovom radu analiziraju kao specifični modaliteti građanskog angažmana. Konceptualni okvir kombinuje uvide teorija civilnog društva i društvenih pokreta kako bi obuhvatio neformalne, relacione i operativne dimenzije građanskog udruživanja i kolektivnog delanja.

U ovom radu oslanjamo se na Edvardsovo (Edwards, 2014) razlikovanje tri dimenzije civilnog društva. Prva dimenzija civilno društvo razume kao skup praksi udruživanja – formalnih i neformalnih mreža, inicijativa i organizacija. Druga ga određuje kao normativni horizont „dobrog društva”, tj. skup vrednosti, moralnih jezika i kriterijuma kojima se javni angažman opravdava i kojima mu se daje smisao. Treća dimenzija upućuje na civilno društvo kao „javnu sferu” u kojoj se artikulišu pitanja od značaja za zajednicu. Ove dimenzije tretiramo kao analitički razdvojive, ali empirijski isprepletane. U skladu s tim, civilno društvo posmatramo šire od institucionalizovanog „civilnog sektora”: ono obuhvata i neformalne prakse udruživanja i podrške, koje često ostaju izvan sfere profesionalizovanih nevladinih organizacija, ali su ključne za razumevanje građanskog angažmana.

Pod građanskim angažmanom podrazumevamo raznovrsne oblike delovanja pojedinaca i grupa usmerenih na rešavanje problema u zajednici i učestvovanje u oblikovanju javnog života i politika (Cnaan & Park, 2016). U ovom radu pojam građanskog angažmana obuhvata i participaciju u javnim poslovima, ali i neinstitucionalne, neformalne oblike delanja kroz koje se zajednička pitanja prepoznaju, artikulišu i praktično rešavaju (Verba, Schlozman & Brady, 1995). Takvo određenje omogućava da građanski angažman posmatramo kao skup situaciono utemeljenih, operativnih rešenja koja nastaju u konkretnim okolnostima i razvijaju se kroz iskustvo zajedničkog delanja.

Da bi se objasnilo kako se prakse podrške ustaljuju i održavaju kroz vreme, uvodimo pojam mobilizacionih kapaciteta, kojim označavamo skup resursa, veština, organizacionih rešenja i društvenih veza koji omogućavaju da kolektivno delanje traje (della Porta & Diani, 2006; Tarrow, 2012). Ovaj koncept se oslanja na teoriju resursne mobilizacije i literaturu o mobilizacionim strukturama, u kojima se naglašava da protestni događaji predstavljaju manifestacije dublje organizacione infrastrukture (McCarthy & Zald, 1977; McAdam, McCarthy & Zald, 1996). Mobilizacija se pritom razume kao mrežni proces u kojem neformalne društvene veze i lokalna ukorenjenost imaju ključnu ulogu. Mrežni pristupi (*network approaches*, eng.) u analizi društvenih pokreta ukazuju na to da se kolektivno delanje često oslanja na neformalne veze, posrednike i lokalna čvorišta, koji mogu funkcionisati kao važna infrastruktura mobilizacije, i izvan centralizovanih organizacionih struktura (Diani, 1992; della Porta & Diani, 2006).

Za prakse podrške koje podrazumevaju prikupljanje i raspodelu novca, hrane i drugih resursa, poverenje i legitimitet identifikovale smo kao ključna pitanja. Ove pojmove razumemo kao relacije i procesne kvalitete: oni se ne pretpostavljaju unapred, već se uspostavljaju i obnavljaju kada akteri čine svoj rad vidljivim, te kada se pokažu kao pouzdani saradnici i osobe koje dele uverenja i vrednosti. Polazeći od nalaza o niskom institucionalnom poverenju u postsocijalističkim društvima (Mishler & Rose, 2001), u radu se empirijski prati kako se poverenje u praksama podrške uspostavlja kroz interpersonalne odnose, lokalne mreže i situacione kanale saradnje.

Akteri pritom ne deluju izolovano već različiti pojedinačni doprinosi bivaju uokvireni u prepoznatljiv i deljen okvir kroz koji se situacija imenuje kao nepravedna, ali i kao ona u kojoj je delanje moguće i smisleno (Snow & Benford, 1988). Time se ovaj sloj analize dovodi u vezu sa razumevanjem civilnog društva kao normativnog horizonta unutar kojeg se artikulišu i legitimišu vrednosti solidarnosti, odgovornosti i uzajamnosti (Gamson, 1992; Edwards, 2014).

Na kraju, konceptualni okvir ovog istraživanja obuhvata pojmove samoefikasnosti i kolektivne efikasnosti, koji upućuju na osećaj individualne i zajedničke moći delanja (Bandura, 1997). U literaturi o kolektivnom delovanju percipirana efikasnost se razume kao jedan od važnih uslova angažmana: akteri su skloniji da učestvuju i istrajavaju u delovanju kada veruju da njihovi individualni doprinosi i zajedničko delanje mogu proizvesti smislen učinak (van Zomeren, Postmes & Spears, 2008). Prakse podrške mogu se analizirati kao iskustva kroz koja građani stiču praktičnu potvrdu sopstvene delatne moći i razvijaju uverenje da je kolektivno delovanje moguće i društveno relevantno.

Kontekst

Kratak osvrt na civilno društvo u Srbiji

U literaturi o postsocijalističkim društvima Centralne i Istočne Evrope često se ukazuje na nizak nivo institucionalnog poverenja i distancu građana prema formalnim kanalima političke reprezentacije, uprkos konsolidaciji izbornih i proceduralnih demokratskih mehanizama (Mishler & Rose, 2001; Marková, 2004). Međutim, novija literatura ukazuje da je postsocijalističko

građansko društvo potrebno analizirati kao šire polje praksi u kojem se prepliću profesionalizovane organizacije, lokalne inicijative, neformalne mreže, protestni pokreti i situacioni oblici solidarnosti (Baća, 2022).

U Srbiji je razvoj savremenog civilnog društva oblikovan iskustvom devedesetih godina, kada su brojne grupe građana i organizacije, antiratne, mirovne, feminističke i one usmerene na zaštitu ljudskih prava, delovale u uslovima autoritarnog režima, rata i nacionalizma (Spasić, 2003). Nakon političkih promena 2000. godine, organizacije građanskog društva dobile su povoljniji pravni i institucionalni okvir. Istovremeno se, međutim, učvrstio model civilnog sektora usmerenog na implementaciju javnih politika, evropske integracije, ekspertizu i projektno finansiranje. Donatorski i tranzicioni okviri su delovanje ovih organizacija često usmeravali ka institucijama i eksternim fondovima, utičući na distanciranje od široke građanske baze i organskog aktivizma odozdo (Fagan & Ostojić, 2008; Vuković, 2015; Mikuš 2018; Fagan & Wunsch, 2019; Vasiljević, Radovanović & Nikolić, 2025).

Od 2012. godine, uz demokratsko nazadovanje i sužavanje prostora za kritičko delovanje, uslovi za rad organizacija civilnog društva dodatno se pogoršavaju. Pritisci na organizacije i aktiviste, delegitimacijske kampanje, narativ o „stranim plaćenicima“, porast GONGO aktera i instrumentalizacija javnih fondova doprinose slabljenju poverenja u profesionalizovani civilni sektor i otežavaju njegovo povezivanje sa širom građanskom bazom (Popović, Stojanović & Selaković, 2018). Ovi procesi odvijaju se u širem okviru zarobljavanja države i društva, u kojem se državne institucije, javni resursi, mediji, lokalne zajednice i delovi civilnog prostora sve više uključuju u neformalne mehanizme dominacije političkih elita (Cvetičanin, Bliznakovski & Krstić, 2024).

Ipak, slabljenje poverenja u profesionalizovani civilni sektor i pogoršanje uslova za delovanje organizacija građanskog društva ne treba poistovetiti sa povlačenjem građana iz javnog života. Novija empirijska istraživanja potvrđuju nizak nivo institucionalnog poverenja, ograničenu političku efikasnost i skepticizam prema formalnoj politici, ali istovremeno pokazuju da se u Srbiji beleži porast protestne participacije i širenje neinstitucionalnih oblika političkog delovanja, posebno kroz ekološke mobilizacije, lokalne inicijative, proteste protiv nasilja, studentske blokade i druge oblike angažmana (Fiket, Pavlović & Pudar Draško, 2017; Fiket, Ilić & Pudar Draško, 2022; Pešić, Birešev & Petrović Trifunović, 2021; Pešić, Petrović Trifunović & Birešev, 2025; Vilenica & Mentus, 2026).

Stoga nije primereno govoriti o odsustvu građanskog angažmana, već o promeni njegovih formi i repertoara. Protestni talasi i inicijative koje obeležavaju 2010-e i rane 2020-e godine u Srbiji upućuju na rast značaja lokalno ukorenjenih grupa, mobilizacije oko konkretnih pitanja i problema, kao i fleksibilnih mreža solidarnosti (Delibašić, Nikolić & Vasiljević, 2019; Pudar Draško, Fiket & Vasiljević, 2020; Džihic et al., 2022). Istraživanja savremenih mobilizacija pritom pokazuju da se koordinacija sve manje oslanja na stabilne organizacione strukture, a sve više na neformalne mreže, lične veze i *ad hoc* aranžmane koji se uspostavljaju oko konkretnih problema (Pudar Draško, Fiket & Vasiljević,

2020; Vilenica et al., 2020; Iguman, Mijatović & Nikolić, 2022). Ove prakse udruživanja oslanjaju se na digitalne kanale komunikacije, postojeće lokalne veze i svakodnevne oblike uzajamne pomoći, zbog čega mogu brzo da se pokrenu, prilagode novim okolnostima i održe i izvan formalnih institucionalnih kanala (Delibašić, Nikolić & Vasiljević, 2019; Pudar Draško, Fiket & Vasiljević, 2020; Baća, 2022).

Mobilizacija 2024–2025: tok i karakteristike

U opisani društveno-politički kontekst uklapa se talas studentske mobilizacije započet krajem 2024. godine. Blokade fakulteta, protestne i druge akcije brzo su se proširile na niz visokoškolskih ustanova u sastavu državnih univerziteta, kao i na pojedine privatne fakultete i strukovne visoke škole. Blokade su se oslanjale na dugotrajno zauzimanje fakulteta i plenumske oblike odlučivanja, čime su otvorile prostor za drugačije razumevanje politike i političkog delovanja izvan uobičajenih predstavničkih i stranačkih formi (Birešev, Pešić & Petrović Trifunović, 2026). Paralelno, svakodnevno odavanje pošte u tišini ustalilo se kao prepoznatljiv repertoar javnog žalovanja i nenasilnog pritiska. Ova ritualizovana praksa istovremeno održava javnu vidljivost tragedije i mobilise šire slojeve građana koji ne učestvuju nužno u radikalnijim formama protesta. Kao višeminutni komemorativni čin sećanja na žrtve pada nadstrešnice, tišina se može razumeti kao jedan od centralnih oblika kolektivne protestne akcije, označavajući politički gest zasnovan na moralnoj odgovornosti, saosećanju i pozivu građanima da se priključe zajedničkom činu javnog žalovanja (Pešić, Birešev & Marković, 2026).

Pored svakodnevnih komemorativnih praksi i blokada, mobilizaciju su obeležila i velika protestna okupljanja u više gradova. Gradski trgovi, saobraćajnice, mostovi i druga simbolički važna mesta postajali su privremene scene kolektivnog delovanja, pri čemu su ulice i blokade saobraćajnica funkcionisale kao materijalna infrastruktura političkog izražavanja i sukoba oko javnog prostora (Aleksić, 2026).

Vremenom se repertoar delovanja širio i na marševe i pešačenja između gradova, koji su povećavali lokalnu vidljivost pokreta i omogućavali povezivanje univerzitetskih centara sa manjim sredinama (Bolčina & Arandelović, 2025). Deo akcija bio je usmeren i na internacionalizaciju zahteva i obezbeđivanje podrške u međunarodnim okvirima, uključujući mobilizaciju dijaspore. Ta podrška se odvijala kroz javne demonstracije, direktnu podršku studentima, medijsko informisanje, kao i pisma i peticije upućene međunarodnim akterima (Vesković Anđelković, 2026).

Od početka mobilizacije studenti su nastojali da javno delovanje utemelje u moralnom zahtevu za odgovornošću i u nestranačkom karakteru protesta. Ta distanca odražavala je nastojanje da se blokade i protesti zaštite od stranačkog svrstavanja i percepcije instrumentalizacije, ne odričući pritom politički značaj zahteva. Takav oblik političkog samoodređenja ne upućuje na depolitizaciju protesta, već na osporavanje konvencionalnog shvatanja politike vezanog za predstavničku demokratiju, stranačko nadmetanje i borbu za vlast (Birešev, Pešić

& Petrović Trifunović, 2026). U javnim nastupima i medijskim izveštajima više puta je naglašavano da su studentska okupljanja otvorena za građane, ali bez stranačkih obeležja, kao i da se studenti ograđuju od aktivnosti političkih stranaka. To je omogućilo da se zahtevi artikulišu kao širi građanski i moralni poziv na institucionalnu odgovornost, a ne kao deo uobičajenog partijskog nadmetanja.

Građani su se u velikom broju odazivali studentskim pozivima i uključivali u blokade saobraćajnica i institucija, ritualizovane prakse odavanja pošte, protestna okupljanja i dočekivanje učesnika međugradskih pešačenja. Istovremeno su se oblikovale raznovrsne neformalne inicijative podrške, od komšijskih i porodičnih mreža, preko strukovnih i profesionalnih grupa, do neformalnih kolektiva i dijasporskih kanala. One su dopunjavale studentske organizacione napore i obezbeđivale infrastrukturne uslove za kontinuitet i trajanje mobilizacije. U nastavku analiziramo pojavne oblike podrške, mehanizme koordinacije i izgradnju poverenja, kao i načine na koje angažovanje preoblikuje osećaj lične i zajedničke moći delanja.

Kvalitativno istraživanje

Metod

Istraživanje je zasnovano na dvoetapnom kvalitativnom dizajnu. Prva faza obuhvatila je eksplorativnu desk analizu medijskih sadržaja i javno dostupnih objava na društvenim mrežama u periodu od 1. novembra 2024. do 31. maja 2025. godine, odnosno od urušavanja nadstrešnice do početka terenskog rada. Cilj ove faze bio je da se identifikuju vidljive prakse podrške studentskim protestima i blokadama, relevantni akteri, obrasci mobilizacije i kontekst u kojem su se inicijative razvijale. Analiza nije bila zasnovana na sistematskom uzorkovanju niti je podrazumevala formalnu analizu sadržaja. Njena funkcija bila je primarno pripremna, usmerena na teorijsko-konceptualno oblikovanje terenskog istraživanja, definisanje kriterijuma za selekciju učesnika i izradu vodiča za fokus-grupne diskusije. Analiza se zasnivala na selektivnom praćenju relevantnih izvora informisanja: štampanih i onlajn medija, televizijskih programa, YouTube kanala, sajtova i naloga na društvenim mrežama. Obuhvaćeni su nacionalni, lokalni i tematski specijalizovani izvori, uključujući *Peščanik*, *Nova.rs*, *Insajder*, *Vreme*, *Danas*, *N1*, *BBC news na srpskom*, *021.rs*, *Moj Novi Sad*, *Mašinu* i *Radar*, kao i javno dostupne kanale inicijativa i mreža solidarnosti, poput *Podrži Studente*, *IT Srbija – Mreža solidarnosti*, *Skupština u rasejanju* i naloga fakulteta u blokadi. Izbor ovih izvora bio je zasnovan na namernom uzorkovanju, pri čemu su kao kriterijumi korišćeni tematska relevantnost, dostupnost građe i zastupljenost različitih tipova izvora važnih za mapiranje praksi podrške. U kontekstu polarizovanog medijskog polja u Srbiji, u kojem provladini i dominantni mediji često marginalizuju ili stigmatizuju građanski i studentski aktivizam, nezavisni nacionalni i lokalni mediji, kao i digitalne platforme samih aktera, korišćeni su prvenstveno za mapiranje vidljivih praksi podrške i relevantnih aktera.

Druga faza istraživanja podrazumevala je realizovanje fokus-grupnih diskusija u junu 2025. godine. Učesnici su regrutovani putem javnog poziva sa onlajn prijavnim formularom, koji je objavljen na internet stranici i društvenim mrežama Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. Pored toga, istraživački tim koristio je metod „grudve snega” kroz sopstvene mreže kontakata, kako bi dosegao širi krug relevantnih aktera. Selekcija je vršena na osnovu kriterijuma direktnog angažmana u akcijama podrške, pod čime su podrazumevani svi oblici delovanja koji prevazilaze simboličku i prigodnu participaciju, poput prisustva protestnim skupovima i šetnjama. Fokus je stoga stavljen na prakse direktne podrške: pripremu i distribuciju hrane, prikupljanje novca i potrepština, organizovanje prevoza ili smeštaja, pružanje stručne, tehničke, pravne, medicinske ili druge logističke podrške, bilo individualno, bilo kroz neformalne grupe i mreže.

Sprovedene su četiri fokus-grupne diskusije ($N = 23$; 16Ž i 7M; Beograd = 18; ostali gradovi = 4; dijaspora = 1)⁴, pri čemu je svaka trajala između 90 i 120 minuta. Jedna fokus-grupa održana je uživo u Beogradu, dok su preostale tri realizovane onlajn, putem platforme Zoom. Diskusije su moderirane uz pomoć polustrukturisanog vodiča, a transkripti su analizirani u softveru MAXQDA primenom tematskog kodiranja u dva ciklusa. Neslaganja u interpretaciji rešavana su kroz diskusiju istraživačkog tima. Istraživanje je sprovedeno uz odobrenje Etičkog odbora Instituta za filozofiju i društvenu teoriju.

Ograničenja istraživanja

Prikupljanje podataka putem fokus grupa oslanjalo se pretežno na onlajn platforme usled ograničenih ljudskih, materijalnih i vremenskih resursa. Ovakav pristup omogućio je učešće aktera iz različitih delova Srbije i iz dijaspore, što se u praksi pokazalo kao podesniji format za društveno aktivnu i digitalno umreženu populaciju. Istovremeno, onlajn format je izostavio potencijalne učesnike sa otežanim pristupom internetu ili nižim nivoom digitalne pismenosti.

Prilikom regrutovanja učesnika težilo se širokom spektru društvenih i profesionalnih profila aktera mapiranih kroz prvu fazu – od prosvetnih radnika, psihologa, zdravstvenih radnika, advokata i IT stručnjaka, preko bajkera, ratnih veterana, taksista i poljoprivrednika do članova porodičnih, prijateljskih, komšijskih i profesionalnih mreža. Ipak, ostvareni uzorak ($N = 23$) samo je delimično ispunio ovaj postavljeni cilj. Uzorak je ostao geografski centralizovan dominacijom učesnika iz Beograda (18), dok pojedine grupe, poput poljoprivrednika, advokata i zdravstvenih radnika nisu obuhvaćene. Takođe, uzorak je bio rodno asimetričan u korist žena (16) i uključivao je samo jednog aktera iz dijaspore.

Usled navedenih specifičnosti uzorka, ova studija ne pretenduje da pruži iscrpan prikaz svih oblika građanske podrške studentskom pokretu, već da

4 Generacijska pripadnost nije bila kriterijum za uključivanje učesnika u fokus grupe, ali je uzeta u obzir u interpretaciji nalaza tamo gde se pokazala relevantnom, posebno u vezi sa međugeneracijskom odgovornošću, sećanjima na ranije protestne cikluse i načinima na koje su učesnici srednje generacije tumačili studentsku mobilizaciju.

ponudi dubinski, kvalitativni preliminarni uvid u logiku, motivaciju i unutrašnju dinamiku ovih specifičnih praksi solidarnosti.

Nalazi istraživanja

Vrste podrške i načini samoorganizovanja

Prva faza istraživanja, zasnovana na desk analizi medijskih sadržaja i javno dostupnih objava na društvenim mrežama, omogućila je mapiranje osnovnih oblika građanske podrške studentskom pokretu, njihove prostorne rasprostranjenosti i glavnih tipova aktera uključenih u logistiku mobilizacije. Analiza pokazuje da su građani širom Srbije, kao i iz dijaspore, pružali širok spektar podrške studentima i studentskom pokretu. Podrška je obuhvatala prikupljanje finansijskih sredstava, pripremu i distribuciju obroka, doniranje hrane, vode, lekova i higijenskih paketa, kao i obezbeđivanje materijalnih resursa neophodnih tokom blokada fakulteta i višednevnih protestnih aktivnosti (npr. čebad, vreće za spavanje, grejalice, megafoni, produžni kablovi i sl.) (Insajder, 2025; Nova.rs, 2025a, 2025c; 021.rs, 2025; BBC news na srpskom, 2025; Vreme, 2025a; Mašina, 2025c). Pored toga, građani su organizovali prevoz i smeštaj studentima, kako bi mogli da učestvuju na protestnim okupljanjima i marševima u različitim gradovima, kao i u studentskim inicijativama u inostranstvu (Insajder, 2025; Nova.rs, 2025a; BBC news na srpskom, 2025; Mašina, 2025b, 2025c).

Uz navedene materijalne vidove pomoći, desk analiza ukazuje da su mobilisani i profesionalni resursi: advokati, zdravstveni radnici i psiholozi nudili su *pro bono* usluge, dok su bajkeri, ratni veterani i građani u lokalnim zajednicama preuzimali odgovornost za bezbednost i logistiku skupova (Insajder, 2025; Nova.rs, 2025a, 2025b; Mašina, 2025a; N1, 2025; Vreme, 2025b; Moj Novi Sad, 2025; BBC News na srpskom, 2025). U ovoj podeli rada prepoznaje se važna karakteristika mobilizacije: različite društvene grupe pružale su podršku studentskom pokretu pretvarajući resurse koje poseduju, kao što su profesionalna znanja, infrastruktura, novac, vozila, prostor, vreme i mreže kontakata, u funkcionalnu logistiku kolektivnog delovanja. Pritom, ova podrška je pružana na nacionalnom nivou, šireći se izvan velikih urbanih centara ka različitim mestima širom Srbije, ali i na transnacionalnom nivou, kroz aktivno povezivanje dijaspore sa dešavanjima u zemlji (021.rs, 2025; Peščanik, 2025).

Nalazi fokus grupa potvrđuju i dopunjuju ove uvide. Učesnici sve četiri fokus-grupne diskusije opisivali su prakse koje korespondiraju sa rezultatima desk analize, ali sa dodatnim naglaskom na logističku pozadinu mobilizacije, odnosno „nevidljivi rad”: nabavku, skladištenje i distribuciju resursa, raspodelu dežurstava, usklađivanje potreba i raspoloživih resursa, kao i rešavanje nepredviđenih izazova. Većina aktivnosti podrške nastajala je reaktivno i *ad hoc*, kao neposredan odgovor na konkretne situacije.

Jedan od najčešćih oblika podrške bilo je organizovanje pripreme i distribucije toplih obroka. Učesnici su ovu praksu opisivali kao neposredan,

opipljiv doprinos mobilizaciji, ali i kao aktivnost koja zahteva značajne finansijske, vremenske i organizacione resurse. Tako jedna učesnica opisuje kako je za protestni skup u Beogradu 15. marta 2025. godine organizovala štand sa hranom kod Elektrotehničkog fakulteta, uključujući prijatelje i roditeljske grupe iz vrtića i škole, pri čemu su neki učestvovali finansijski, a drugi kroz pripremu hrane (P2, FG1). Slično tome, jedan učesnik navodi da se priključio grupi prijatelja koja je pripremala hranu za doček studenata koji su učestvovali u šetnjama između gradova, nakon čega je nastavio da kuva i nosi hranu na fakultete najmanje jednom nedeljno (P4, FG1). U pojedinim slučajevima, obim ove podrške bio je izuzetno veliki: jedna učesnica navodi da je njena grupa pripremila „između 70.000 i 80.000 obroka” (P3, FG3). Ovakvi podaci ukazuju na to da se radilo o trajnim praksama podrške koje su podrazumevale prikupljanje, pripremu i distribuciju velikih količina resursa. Kuvanje se nije tretiralo samo kao logistička aktivnost, već često i kao politički relevantna praksa. Jedna učesnica ga je eksplicitno imenovala kao svojevrsan oblik „kuvarskog aktivizma” (P4, FG4), na taj način simbolički preoznačavajući svakodnevni rad u politički akt.

Pored hrane, smeštaj i prevoz predstavljali su važne oblike neposredne podrške. Učesnici fokus grupa navode da su obezbeđivali smeštaj studentima koji su dolazili iz drugih gradova, uključujući zbrinjavanje na fakultetima i plaćanje alternativnog smeštaja kada drugi kapaciteti nisu bili dostupni. Kako jedna učesnica opisuje, „ja sam platila za svu tu decu” (P5 FG3). Mreže za prevoz formirale su se oko odlazaka na proteste u druge gradove i organizovanog povratka nakon skupova, naročito u situacijama kada „prevoz nije radio” i „taksija nije bilo” (P5, FG3), dok jedan učesnik navodi da je sa kolegama učestvovao „i u prikupljanju pomoći i u prevozu kada su bili skupovi organizovani po gradovima” (P1, FG2). Pored toga, podrška je obuhvatala nabavku opreme i potrepština, od grejalica, dušeka i lekova, do šatora i vreća za spavanje (P5, FG4). Ova vrsta pomoći često se prikupljala preko postojećih kontakata i prethodnog organizacionog iskustva: jedna učesnica opisuje da je „zvala gde mogu apoteke, vlasnike apoteka” kako bi se obezbedile donacije (P5, FG4). Ovi primeri pokazuju kako se mobilizacioni kapaciteti oslanjaju na pretvaranje sopstvenih resursa, uključujući vreme, novac, kontakte, prostor, prevozna sredstva, opremu i organizacione veštine, u operativnu podršku političkoj mobilizaciji i studentskom pokretu.

Učesnici fokus grupa naglašavali su da nije postojao jedinstven centar koordinacije. Umesto hijerarhijske strukture, formirala su se umrežena mikročvorišta u okviru porodica, prijateljskih grupa, u komšilucima, školskim zajednicama i u okviru različitih profesija, koja su se povezivala putem digitalnih kanala. Sa intenziviranjem mobilizacije, pojedine inicijative „odozdo” razvijale su se u strukturisanije i stabilnije oblike delovanja, uključujući zborove, neformalne grupe građana i samoorganizovane strukovne inicijative (npr. „Mreža solidarnosti IT Srbija”). Podrška se ponekad oslanjala i na ranije uspostavljene lokalne građanske infrastrukture. Jedan učesnik iz manjeg mesta navodi da je grupa aktivna još od 2020. godine nastavila da funkcioniše kao lokalni kanal podrške studentima: „Ima nas da kažem 50-ak koji vodimo tu sve to i tako da smo i u ovo ušli mi... ko je tu pružao podršku studentima isto je nekako sve preko nas išlo” (P2, FG2).

Mnogi su istakli da je organizovanje unutar porodice i kruga prijatelja bio način da se mobilišu i oni koji inače nisu bili aktivistički nastrojeni ili su oklevali da javno istupaju. Koordinacija i komunikacija odvijale su se najčešće putem aplikacija poput Vibera i WhatsAppa. Podela rada bila je funkcionalno diferencirana: dok su pojedini učesnici bili direktno angažovani na terenu, drugi su delovali „iza scene” kako bi preuzeli pripremu i distribuciju resursa. Jedna od učesnica fokus grupa opisuje takvo usklađivanje unutar domaćinstva:

Često smo suprug i ja bili u situaciji da... on je išao za Brisel, ja sam ostala ovde kao podrška... prosto se delimo u kući... Ja sam ostala ovde... spremali smo obroke, razvozili po fakultetima. (P3, FG3)

Značajnu ulogu imale su i zajednice roditelja osnovaca i srednjoškolaca. Postojeće Viber grupe, uspostavljene za komunikaciju o školskim aktivnostima, postale su bitan kanal za mobilizaciju u novonastalim okolnostima: „preko Viber grupe koja je oformljena u mojoj školi [...]pominju se načini na koje možemo da pomognemo studentima” (P2, FG1). U okviru ovih grupa deljene su informacije o potrebama i akcijama, a koordinisani su nabavka, dostavljanje pomoći i raspodela prikupljenih sredstava; kako jedna učesnica objašnjava, „uvek kažemo i ko je organizator i gde se dostavlja pomoć”, a zatim objavljuju „kako je novac raspoređen” (P4, FG2). Na sličan način, i mreže prijateljstava su se iz privatne sfere pomerale ka javnoj, uključujući prikupljanje novca i druge akcije podrške studentima (P4, FG2). Na ovaj način došlo je do prenamene postojećih mreža, koje su doprinosile da se inicijative podrške prošire izvan užih aktivističkih krugova, oslanjajući se na od ranije uspostavljeno unutargrupno poverenje i solidarnost kao ključne resurse.

Posebno izraženo bilo je komšijsko samoorganizovanje, koje je u nekim naseljima preraslo u zborove i logističke centre. Pored prikupljanja i raspodele finansijskih sredstava, hrane i opreme, ovi centri služili su za organizovanje protestnih šetnji na lokalnu i zajedničko priključivanje većim protestima. Na taj način ovi akteri su, pored materijalne podrške studentskom pokretu, doprineli njegovom teritorijalnom širenju.

Sa [studentima] smo često pravili te šetnje našim opštinama, a organizovali smo zajedno sa njima i šetnje ka gradu, ka Brankovom mostu, ka Gazeli, ka Autokomandi [...] taj naš zbor [...] je bio aktivno najviše u komunikaciji sa studentima sa naših opština. (P3, FG2)

Uz porodične, prijateljske i komšijske mreže, deo podrške oblikovao se i u okviru različitih profesija. Posebno je vidljivo samoorganizovanje zaposlenih u IT sektoru, koje se odvijalo preko digitalnih platformi i neformalnih strukovnih mreža. Jedan učesnik objašnjava da se „oformirala na Discordu ta IT zajednica [...] zbog podrške IT zajednice ka studentima i protestima” (P3, FG1), dok druga učesnica ističe da pre toga „nije postojala nijedna platforma” koja bi ih ujedinila „oko istih vrednosti i ciljeva” (P1, FG1). U tom procesu, kolegijalne i profesionalne veze nisu služile samo logističkoj podršci studentskom pokretu, već su doprinele i stvaranju osećaja zajedničke pripadnosti: „pripadnost zajednici

koja pre ovoga nije postojala” (P1, FG1). Kod dela učesnika ova mobilizacija otvorila je i pitanje trajnijeg profesionalnog organizovanja, uključujući ideju sindikalizacije i formiranje radne grupe koja se time bavi (P1, P3, FG1).

Konačno, podrška je dolazila i iz dijaspore. Pored prikupljanja finansija i organizovanja protestnih okupljanja u inostranstvu, deo dijasporskih mreža preuzimao je i ulogu posrednika u komunikaciji sa međunarodnim akterima, uključujući medije i političke institucije. S tim u vezi, jedan od aktera iz dijaspore svedoči o uspostavljanju složene strukture diferenciranih radnih grupa i njihovom doprinosu:

Živim u Holandiji i isprva kad su krenule direktne neke donacije, kroz sestru, kumu, moja srednja škola bivša, faks. Onda smo prve proteste organizovali ovde u decembru. Preko 500 nas je u grupi, koja stalno komunicira, imamo radne grupe [...] za donacije, za protest, za medije, za lobiranje [...] kontaktima sa članovima evropskog parlamenta, članovima parlamenta i nekim ministarstvima u Holandiji. (P6, FG4)

Nalazi, dakle, pokazuju da se mobilizacija građana oslanjala na mrežu svakodnevnih praksi udruživanja kroz koje su se resursi prikupljali, usklađivali i distribuirali izvan formalnih organizacionih kanala. Upravo u tim praksama postaju vidljivi mobilizacioni kapaciteti: sposobnost da se podrška održi kroz vreme, bez jedinstvene organizacije koja njome upravlja. Koordinacija je počivala na „proverenim” kanalima, ličnim preporukama, reputaciji i ponovljenim interakcijama, dok su se poverenje i legitimitet gradili kroz transparentnost, vidljive učinke i stalno prisustvo na terenu. Svakodnevne, organizaciono zahtevne aktivnosti omogućile su da se vreme, znanja, kontakti i materijalna pomoć artikulišu u trajniji oblik podrške studentima.

Angažovani građani: motivacija, vrednosti i prethodna iskustva

Sagovornici su svoje učešće u aktivnostima podrške često sagledavali kroz prizmu prethodnih iskustava. Za deo njih, ranije aktivističko delovanje i učešće u prethodnim protestnim ciklusima predstavljali su važan resurs: isticali su da već vladaju rutinama samoorganizovanja, kao i spremnošću da deluju van formalnih kanala. Akteri sa iskustvom volontiranja ili rada u nevladinim i humanitarnim organizacijama naglašavali su važnost konkretnog i neposredno vidljivog doprinosa. Tako učesnice opisuju dugogodišnje iskustvo volontiranja u feminističkim organizacijama, neformalnom obrazovanju, podršci mladima, domovima za stare i radu sa decom ulice (P4, FG2), kao i zdravstveni aktivizam, rad sa ženama koje su pretrpele nasilje, veteranima, izbeglicama i žrtvama rata (P5, FG4). Za njih je studentska mobilizacija predstavljala priliku da ranije stečene veštine, kontakte i obrasce solidarnog delovanja usmere ka neposrednijim i opipljivijim oblicima podrške.

Za mnoge učesnike srednje generacije, protesti tokom 1990-ih i 2000-ih služili su kao važan interpretativni repertoar. Jedan sagovornik, prisećajući se protesta od 1996. godine nadalje, aktuelnu mobilizaciju povezuje sa osećajem

odgovornosti starijih generacija koje ne bi smele da prepuste studentima da sami nose najveći pritisak (P5, FG2). Umesto nostalgičnih refleksija, sećanja na ranije protestne cikluse evocirana su kao način procene rizika, očekivanja i ličnih granica u aktuelnom kontekstu.

Kao neposredan podsticaj za učešće, najčešće su se izdvajali moralna i emocionalna reakcija na tragediju u Novom Sadu, nasilje nad studentima i osećaj odgovornosti da se javno reaguje. Učesnici su sopstveni angažman opisivali kao potrebu da se studentima pruži konkretna podrška, jer „ne mogu da im ne dam podršku” (P2, FG1), ali i kao minimalni etički zahtev, „jedan minimum” koji se mora učiniti čak i uz lični rizik (P2, FG3). Sama tragedija, ali i policijska brutalnost prema učesnicima protesta tumačeni su kao događaji koji ne smeju ostati bez reakcije građana. Jedna učesnica navodi da ima „dodatnu ličnu motivaciju da ne pustim da ovo prođe” jer su dvojica poginulih ispod nadstrešnice bila godište njenog sina (P7, FG3). U tom smislu, podrška studentima predstavljena je kao etički i politički smislen odgovor na nepravdu.

Jedna učesnica svoju motivaciju opisuje kao osećaj odgovornosti prema studentima i drugim građanima koji su „izlazili na prvu liniju borbe”, bili targetirani ili rizikovali posao, zbog čega nije mogla da ostane pasivna (P1, FG1). Druga učesnica ističe empatiju i potrebu da se „stane uz decu”, insistirajući pritom da pomoć mora biti konkretna i konstruktivna, a ne samo simbolična (P2, FG1). Sličnu motivaciju izrazio je i jedan učesnik koji svoj angažman povezuje sa roditeljskom i građanskom odgovornošću: „doživljavam svu decu kao svoju”, dodajući da se oseća odgovornim zato što su odrasli „preпусти [studentima] da biju naše bitke” (P1, FG2).

U izjavama učesnika fokus grupa, studenti su istovremeno prepoznati kao nosioci promene i pokretači mobilizacije, ali i kao ranjivi akteri kojima je potrebna zaštita. To se najjasnije ogleda u diskursu u kojem se na studente referiše kao na „decu”, što je bilo naročito izraženo kod roditelja i sagovornika srednje dobi. Ovakva afektivna kategorizacija počivala je na osećaju međugeneracijske odgovornosti i kolektivne krivice:

Poprilično sam... ne mogu da kažem besan na sebe, ali velika je sramota za nas odrasle što smo dozvolili da deca biju naše bitke. Mislim da je obaveza svakog od nas, ako imalo imamo obraza, da se priključimo. Ja živim pristojno, nisam ugrožen, ali ovo što ova vlast radi je vređanje zdravog razuma. (P5, FG2)

Čest motiv predstavljala je i kritika političkog sistema, pre svega u pogledu korupcije, institucionalnog urušavanja i osećaja da postojeći sistem ne obezbeđuje osnovne uslove za dostojanstven život. Jedan učesnik objašnjava da cilj angažmana vidi u tome „da se promeni sistem” i da „sistemi u bolnicama, u školama” postanu normalni (P3, FG1). Podrška studentima shvatana je kao politički čin koji nije stranački: učesnici su isticali da „svako ko želi može da učestvuje, ali ne kao politička opcija nego kao građanin” (P2, FG4), kao i da su bili „podrška studentima” i „protiv ovog sad sistema”, ali ne i deo opozicionog ili partijskog delovanja (P2, FG4). Ovakva distanca prema stranačkom svrstavanju

proizlazila je i iz potrebe da se izbegne instrumentalizacija studentskog pokreta, naročito u situacijama kada se politički akteri „slikaju sa studentima” i tu podršku koriste za sopstvenu promociju (P2, FG4).

Za deo učesnika je motivacija bila vezana i za uverenje da je potrebno delovati odmah kako bi se prekinuo ukorenjeni obrazac povlačenja i pasivnosti. Jedna učesnica ovu potrebu direktno povezuje sa planiranjem budućnosti i osećajem lične odgovornosti:

Ceo moj odrasli život je SNS na vlasti. I rekla sam sebi: „Ovo moram 150%”. Ne bih mogla da podnesem da rodim dete u ovakvom društvu ako nisam uradila sve... (P3, FG2)

Uz ovakve argumente, u delu izjava javlja se i širi vrednosni okvir: očuvanje demokratskih principa i građanskih sloboda. Neki učesnici su mobilizaciju tumačili kao „poslednju liniju odbrane” (P6, FG4) demokratskih ideja, pri čemu se lokalni povod prelama i rekontekstualizuje kroz razumevanje evropskih i globalnih političkih trendova. Za ove učesnike, podrška studentima je pored solidarnosti označavala i vid borbe protiv autoritarnih tendencija i institucionalne erozije:

Osećam da ovo nije samo ono pitanje otpora nekom režimu, ili traženja neke odgovornosti zbog pada neke nadstrešnice tamo, nego je zapravo jedna od poslednjih linija odbrane ideje demokratije u svetu i u Evropi. Paradoksalno, iz kraja koji možda nije znan po tome da stoji demokratija, a zapravo vidim to kao jedan od aspekata onoga što se dešava u Srbiji. (P6, FG4)

Najzad, vrednost solidarnosti javljala se i kao pokretač i kao ishod samog procesa. Iako nije uvek bila eksplicitno prisutna na samom početku, iskustvo davanja, organizovanja i deljenja redefinisalo je razumevanje građanskog angažmana kod mnogih učesnika. Dok je za učesnike sa prethodnim iskustvom u aktivizmu ili humanitarnom radu solidarnost bila prepoznatljiv vrednosni okvir, kod onih koji se prvi put uključuju ona se kristalisala kroz delovanje. Solidarnost, ranije posmatrana kao apstraktni ideal, postala je proživljena svakodnevna praksa. Jedna učesnica je opisuje kao „konkretnu praksu koju živimo”, dodajući da je „ta reč izašla” i da se sada koristi „u javnom diskursu” (P3, FG4).

Iskustvo angažmana i promene kod učesnika

Nalazi pokazuju da je proces neformalnog udruživanja građana radi pružanja podrške studentskom pokretu doveo do promena u načinu na koji učesnici razumeju i redefinišu sopstvenu ulogu u zajednici i sagledavaju mogućnosti javnog delovanja. Te promene najčešće su se ispoljavale kroz prevazilaženje osećaja bespomoćnosti, jačanje doživljaja lične i kolektivne moći delanja, kao i razvijanje osećaja pripadanja i zajedništva. Posebno je važno to što ti pomoci nisu proisticali iz očekivanja neposrednih institucionalnih promena, već iz praktičnog iskustva i ponavljanih mikro-uspeha koji su potvrđivali da je zajedničko delovanje moguće i delotvorno.

Za deo učesnika, naročito one bez ranijeg iskustva građanskog angažmana, učešće u inicijativama podrške je predstavljalo prvi trenutak u kojem su sebe doživeli kao „vidljive” i „delotvorne” aktere u javnom prostoru. Jedna učesnica ovu ličnu promenu opisuje kao izlazak iz višegodišnje pasivnosti i povratak kontrole nad sopstvenim reakcijama na nepravdu:

Osećala sam se jako bespomoćno godinama. Kad god se dese neke loše stvari, nepravde... samo preusmeriš pažnju, zaboraviš. A taj osećaj bespomoćnosti je rastao i rastao... Angažman mi je bio način da ga lečim. Mogla sam da spavam jer sam uradila koliko sam mogla. (P1, FG1)

Više učesnika je isticalo da se ovaj subjektivni preokret zasniva na iskustvu samoorganizovanja i istrajnosti u zajedničkoj borbi. U tom kontekstu, nada se konstituiše kao efekat prakse, gradi se kroz sukcesivno ponavljanje malih operativnih uspeha koji akterima potvrđuju da kolektivno delovanje može biti delotvorno. Jedna učesnica taj unutrašnji preokret opisuje kao duboko emotivno iskustvo koje je redefinisalo njenu poziciju u odnosu na društvenu stvarnost:

Od kada su krenule akcije u meni se probudila nada [...] Pokazali su mi da... postoji mnogo više ljudi koji su spremni da nešto učine i da se organizuju... To me je dirnulo... toliko sam noći plakala... zbog toga šta su sve oni uradili i koliko su se ljudi aktivirali. (P4, FG3)

Učesnici često opisuju da se doživljaj političke delatne moći pojavljuje kroz učenje u praksi. Onog trenutka kada uvide da njihov neposredni doprinos proizvodi konkretan i vidljiv efekat, angažovani građani počinju sebe da vide kao aktere koji su sposobni da pokrenu druge, organizuju resurse i utiču na tok događaja.

Za pojedine učesnike ovo iskustvo je značilo i prekid sa ranijom apolitičnošću. Jedna učesnica ističe da se „ne smemo nikad više vratiti u apolitičnost” i da se građani moraju „više dati u svoju ulicu, u svoju zgradu, u svoj kraj” (P1, FG1). U tom procesu menjalo se i razumevanje politike, koja se u narativima učesnika pomera sa domena stranačkog i institucionalnog delovanja na polje svakodnevnog uređivanja zajedničkog života. Politika tako prestaje da figurira kao apstraktna sfera otuđene moći i postaje sinonim za prakse brige o zajednici. Kako jedan učesnik sažima: „Politika se bavi nama, moramo i mi njom... ko god kaže da se ne bavi politikom, bavi se” (P2, FG2).

Naposletku, nalazi ukazuju na to da je angažman rezultirao snažnim osećajem zajedništva i pripadnosti. Učesnici su često isticali da su inicijative podrške stvarale nove veze i uspostavljale poverenje među ljudima koji se ranije nisu poznavali ili nisu sarađivali, prevazilazeći generacijske i geografske razlike. Solidarnost se u njihovim narativima pojavljuje kao iskustvo u kojem se kroz koordinaciju i podelu zadataka proizvodi osećaj zajedničke odgovornosti. Kako jedna učesnica navodi:

Moj aktivizam je upućen ka zajednici u kojoj živim [...] Ovde sad osećam da postoji ta promena u smislu povećane solidarnosti, zajedništva

i te neke pažnje javnosti da su ljudi spremni da se mobilišu... da se radi o jednom procesu, o jednom pokretu. (P4, FG2)

Kroz ponavljanje svakodnevni aktivnosti podrške, učesnici ne samo da doprinose održavanju mobilizacije, već postepeno menjaju sopstveni odnos prema javnom delovanju: od povlačenja i bespomoćnosti ka iskustvu delatne moći i pripadnosti (političkoj) zajednici. Ovi nalazi ukazuju na jačanje samoefikasnosti i kolektivne efikasnosti: učesnici su kroz praksu sticali iskustvo da njihovo delovanje ima učinak i da se zajedničkim radom mogu proizvesti konkretne promene. Podrška studentima se zato može razumeti kao proces koji istovremeno doprinosi trajanju mobilizacije i oblikuje novi politički subjektivitet, proistekao iz iskustva građanskog samoorganizovanja.

Ograničenja neformalnih inicijativa

Učesnici fokus grupa ukazivali su i na ograničenja ovakvog neformalnog i intenzivnog angažovanja. Kao najčešći problemi izdvajaju se sagorevanje i iscrpljivanje, teškoće u širenju i stabilizaciji inicijativa, kao i promena kvaliteta međuljudskih odnosa u uslovima digitalno posredovane koordinacije.

Organizovanje podrške podrazumevalo je dugotrajan i intenzivan rad, često bez jasnih granica između privatnog vremena, profesionalnih obaveza i angažmana. Učesnici su opisivali stalno usklađivanje svakodnevnog života i aktivističkih obaveza, od pokušaja da „žongliramo između poslova” (P1, FG1), preko nabavke grejalica, dušeka i lekova i pozivanja apoteka i vlasnika apoteka radi donacija (P5, FG4), do organizovanja grupa studenata u situacijama kada „prevoz nije radio” i „taksija nije bilo” (P3, FG3). U periodima intenzivnih akcija, ovakav angažman često je vodio fizičkom i emocionalnom iscrpljivanju: jedna učesnica navodi da „nisam spavala niti jela” i da je zapostavila privatne obaveze (P1, FG1), dok druga kaže da mesec dana nije mogla „da dođe k sebi” od „emotivnog i fizičkog” iscrpljivanja (P2, FG1). Iscrpljivanje je posebno pogađalo aktere koji su preuzimali koordinacione uloge i nastojali da mreže održe funkcionalnim uprkos stalnim zahtevima, neizvesnosti i potrebi da se problemi rešavaju u hodu.

Važno je istaći da učesnici sagorevanje (*burnout*, eng.) uglavnom nisu tumačili kao lični neuspeh, već kao posledicu načina na koji se dugotrajan angažman odvija u uslovima ograničenih resursa i visoke političke napetosti. U tom smislu, govorili su o potrebi da se intenzitet angažmana svesno ograničava, da se zadaci rotiraju i da se uvode pauze kako bi učešće ostalo održivo. Jedna učesnica to opisuje kao konstantni ples između doprinosa i očuvanja sopstvenih snaga:

Definitivno opasnost od sagorevanja... to je zamka da se iscrpiš... i da odustaneš... bitno je da ta žrtva ne bude previsoka... Taj ples konstantni između toga koliko ćeš da se u tome svemu daš... (P4, FG4)

Pored iscrpljivanja, nalazi ukazuju i na rizik od neravnomerne raspodele rada unutar inicijativa. Iako transkripti ne omogućavaju precizno mapiranje ukupne raspodele zadataka, pojedinačni iskazi pokazuju da su akteri koji su

preuzimali koordinacione uloge često nosili značajan organizacioni teret. Jedna učesnica navodi da je, zbog malog broja ljudi iz njene zajednice u Beogradu, osećala odgovornost da organizuje povratak studenata i da je „sve te grupe studenata morala [...] nekako [da] organizuje” (P5, FG3). Učesnica iz IT mreže opisuje kako su se, pored organizacionog rada, suočavali i sa sumnjama donatora, optužbama da novac neće stići kome treba i prigovorima na tehničku nesavršenost aplikacije, iako je „od nule” napravljena za nedelju dana i održavana u slobodno vreme (P1, FG1).

Najzad, iako su digitalni kanali omogućavali brzo umrežavanje i efikasno usklađivanje potreba i resursa, oni su istovremeno proizvodili dodatni pritisak na aktere uključene u koordinacione i tehničke zadatke. Učesnici navode da se komunikacija odvijala kroz brojne Viber i WhatsApp grupe, u kojima je „dosta informacija cirkulisalo i u koje je bio uključen veliki broj ljudi” (P5, FG2), dok su pojedine dijasporske mreže brojale više od 500 članova (P6, FG4). Takva stalna i ubrzana komunikacija povećavala je organizaciono opterećenje i stvarala dodatni pritisak na aktere koji su bili uključeni u koordinacione i tehničke zadatke.

Diskusija

Prakse analizirane u ovom članku, kao što su priprema i distribucija hrane, prikupljanje novca i potrepština, organizovanje prevoza i smeštaja, kao i stručna, tehnička i logistička pomoć, pokazuju da građanski angažman treba razumeti šire od formalne političke participacije i članstva u organizacijama: kao skup konkretnih aktivnosti kroz koje građani prepoznaju zajednički problem i organizuju se da na njega odgovore (Verba, Scholzman & Brady, 1995; Cnaan & Park, 2016). Podrška studentima stoga upućuje na obrazac angažovanja koji se razvija izvan formalnih institucija, partija i profesionalizovanog civilnog sektora. Porodične, prijateljske, komšijske, školske, profesionalne i dijasporske mreže funkcionisale su kao prostori samoorganizovanja i koordinacije. Time se civilno društvo pokazuje kao šire polje praksi udruživanja (Edwards, 2014; Baća, 2022).

U kontekstu Srbije, takvo razumevanje nijansira teze o slabom civilnom društvu. Rezultati ne osporavaju nalaze o građanskoj apatiji, niskom institucionalnom poverenju i distanci prema formalnoj politici (Fiket, Pavlović & Pudar Draško, 2017; Pešić, Birešev & Petrović Trifunović, 2021), ali pokazuju da takvi obrasci ne znače nužno povlačenje iz javne sfere. Oni mogu koegzistirati sa protestnom participacijom, lokalnim inicijativama i neinstitucionalnim oblicima angažovanja (Pudar Draško, Fiket & Vasiljević, 2020; Fiket, Ilić & Pudar Draško, 2022; Iguman, Mijatović & Nikolić, 2022; Pešić, Petrović Trifunović & Birešev, 2025). Podrška studentskom pokretu nadovezuje se na taj trend, ali ga pokazuje u posebno intenzivnom i dugotrajnom obliku. Njena specifičnost je u tome što se nije iscrpljivala u povremenom izlasku na proteste, već je podrazumevala dugotrajniji operativni rad.

Građani su svoje vreme, novac, prostor, vozila, profesionalna znanja, digitalne veštine i kontakte stavljali u funkciju održavanja studentskih akcija. Takav obrazac je u skladu sa uvidima teorije resursne mobilizacije: trajanje

kolektivnog delovanja zavisi od sposobnosti aktera da raspoložive resurse prikupe, usklade i organizuju oko zajedničkog cilja (McCarthy & Zald, 1977; McAdam, McCarthy & Zald, 1996; della Porta & Diani, 2006; Tarrow, 2012).

Podrška studentima razvijala se kroz mikro-čvorišta koordinacije: roditeljske grupe, komšiluk, profesionalne zajednice, lokalne inicijative i dijasporske mreže. Ova čvorišta omogućavala su brzo prikupljanje informacija o potrebama, proveru pouzdanosti, raspodelu zadataka i distribuciju pomoći. Time nalazi dopunjuju mrežne pristupe društvenim pokretima, jer pokazuju da horizontalne veze, posrednici i lokalno ukorenjene mreže mogu funkcionisati kao oslonac za koordinaciju i održavanje podrške i bez jedinstvenog centra odlučivanja (Diani, 1992; McAdam, McCarthy & Zald, 1996).

U uslovima niskog poverenja u institucije, što je jedno od obeležja postsocijalističkih društava, građani su se oslanjali na lične preporuke, prethodna poznanstva, ponovljenu saradnju i transparentno izveštavanje o prikupljenim i raspodeljenim resursima. Poverenje se gradilo kroz praksu, a ne kroz formalnu pripadnost organizaciji ili instituciji. Učesnici su studente prepoznavali kao autentične i nestranačke aktore kojima se pripisuje moralna verodostojnost. To je omogućilo da se podrška artikuliše kao građanska obaveza i doprinos javnom dobru.

Tragedija u Novom Sadu, nasilje nad studentima i izostanak odgovornosti tumačeni su kao događaji koji zahtevaju građanski odgovor. Učesnici su sopstveni angažman opisivali jezikom odgovornosti prema studentima, brige za mlade, stida zbog pasivnosti, besa zbog nasilja i potrebe da se nepravda ne normalizuje. U njihovim iskazima prepoznaju se imenovanje nepravde, lociranje odgovornosti i predstavljanje delovanja kao mogućeg i smislenog (Snow & Benford, 1988; Gamson, 1992). Takav okvir tumačenja olakšao je uključivanje i građanima bez ranijeg aktivističkog iskustva.

Učešće u praksama podrške imalo je učinke i na same angažovane građane. Mnogi su kroz konkretne aktivnosti prevazilazili osećaj bespomoćnosti i sticali iskustvo da njihovo delovanje ima vidljiv efekat. Pripremljen obrok, obezbeđen prevoz, prikupljena sredstva ili uspešno koordinisana lokalna akcija bili su kao mikro-potvrde individualne i kolektivne moći delanja. Delotvornost se ovde ne meri samo krajnjim institucionalnim ishodima protesta, već i sposobnošću građana da održe mobilizaciju, podrže druge aktore i proizvedu iskustvo zajedničkog delovanja. Time se samoefikasnost i kolektivna efikasnost ne pojavljuju samo kao pretpostavke angažmana, već i kao njegovi ishodi (Bandura, 1997; van Zomeren, Postmes & Spears, 2008).

Nalazi ukazuju i na ambivalentnost neformalnog samoorganizovanja. Fleksibilnost, brzina i oslanjanje na lične mreže omogućili su široko uključivanje i prilagođavanje promenljivim potrebama studentskog pokreta. Međutim, isti ti mehanizmi proizvodili su iscrpljivanje i neravnomernu raspodelu poslova. Digitalne grupe olakšavale su komunikaciju, ali su povećavale pritisak na učesnike da budu stalno dostupni. Stoga neformalne mreže ne treba idealizovati: one mogu biti delotvorne, ali ostaju krhke ukoliko ne razviju mehanizme raspodele odgovornosti, rotacije zadataka i brige za učesnike. Ovaj nalaz dopunjuje mrežne

pristupe društvenim pokretima time što pokazuje da horizontalna koordinacija nije samo izvor fleksibilnosti, već i potencijalni izvor organizacionog opterećenja kada mobilizacija traje duže (Diani, 1992; della Porta & Diani, 2006).

Zaključak

Cilj rada bio je da ispita oblike i obrasce neposredne građanske podrške studentskom pokretu u Srbiji 2024–2025. godine, motive i prethodna iskustva angažovanih građana, kao i način na koji je učešće u ovim inicijativama uticalo na njihov doživljaj sopstvene uloge u zajednici. Na osnovu desk analize medijskih sadržaja i javno dostupnih objava na društvenim mrežama, kao i fokus-grupnih diskusija sa građanima neposredno uključenim u prakse podrške, istraživanje je pokazalo da se podrška studentima razvijala kao neformalan i operativno zahtevan oblik građanskog angažmana.

Podrška je obuhvatala širok raspon aktivnosti: pripremu i distribuciju hrane, prikupljanje novca i potrepština, organizovanje prevoza i smeštaja, kao i pružanje stručne, tehničke, medicinske, pravne i druge logističke pomoći. Ove aktivnosti nisu bile centralizovano koordinisane, već su se razvijale kroz porodične, prijateljske, komšijske, školske, profesionalne, lokalne i dijasporske mreže. Takav obrazac organizovanja omogućio je brzo reagovanje na promenljive potrebe studentskog pokreta i pretvaranje svakodnevnih resursa građana u podršku blokadama, protestima i drugim studentskim akcijama.

Građani su se uključivali jer su tragediju u Novom Sadu, nasilje nad studentima i izostanak institucionalne odgovornosti doživeli kao događaje koji zahtevaju odgovor. Njihov angažman oblikovali su saosećanje sa žrtvama, osećaj građanske i međugeneracijske odgovornosti, briga za mlade i nezadovoljstvo stanjem institucija. Prethodna iskustva aktivizma, volontiranja, lokalnog samoorganizovanja, profesionalnog angažmana ili učešća u ranijim protestnim ciklusima olakšavala su uključivanje, ali podrška nije bila ograničena na ranije aktivne građane. U nju su se uključivali i oni koji su kroz studentsku mobilizaciju prvi put prepoznali sopstvenu obaveznu da deluju u javnom prostoru.

Učešće u inicijativama podrške menjalo je način na koji su građani razumeli sopstvenu delatnu moć. Kroz konkretne aktivnosti, koordinaciju i ponovljena iskustva uspešnog rešavanja neposrednih problema, učesnici su prevazilazili osećaj bespomoćnosti i sticali iskustvo da njihovo delovanje ima vidljiv efekat. Podrška studentima je zato imala dvostruku funkciju: doprinosila je trajanju mobilizacije, ali je istovremeno jačala osećaj lične i kolektivne efikasnosti među angažovanim građanima.

Nalazi ukazuju i na ograničenja ovakvih oblika udruživanja. Neformalne mreže omogućile su fleksibilnost, brzinu i široko uključivanje, ali su istovremeno proizvodile iscrpljenost, neravnomernu raspodelu rada i zavisnost od malog broja koordinacionih aktera. Njihova efikasnost bila je naročito vidljiva u uslovima intenzivne mobilizacije, dok se njihova krhkost pokazivala u potrebi za dugotrajnim održavanjem aktivnosti, raspodelom odgovornosti i brigom za učesnike.

Doprinos rada sastoji se u tome što neposrednu podršku studentima sagledava kao važan segment savremenog građanskog angažmana u Srbiji. Istraživanje pokazuje da se kapaciteti za kolektivno delovanje ne vezuju samo za formalne organizacije i institucionalnu participaciju. Oni se oblikuju i kroz neformalne mreže, svakodnevne prakse podrške, odnose poverenja i spremnost građana da zajednički reaguju na konkretan problem. Time rad doprinosi razumevanju civilnog društva u postsocijalističkim kontekstima, posebno u uslovima niskog institucionalnog poverenja, distance prema stranačkom svrstavanju i rastućeg značaja neformalnih oblika javnog delovanja.

Zahvalnica

Ovaj članak realizovan je uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-33/2026-03/ 200025.

Literatura

- Aleksić, S. (2026). Borba za ulice: prostorno ponašanje i studentski protesti 2024/2025. U: V. Backović, A. Marković, M. Radoman i N. Zvijer (ur.). *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA? Zbornik radova sa nacionalne naučne konferencije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja (str. 71–88). <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2026/05/Studentski-protesti-2024-2025-BloKADA-ako-ne-SADA.pdf>
- Anđelković, N. i Fiket, I. (2025). Deliberativni kvalitet diskusije studentskih plenuma. U: Backović, V., Marković, A., Radoman, M. i Zvijer, N. (ur.). *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA? Knjiga apstrakata*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu (str. 19). <https://doi.org/10.46793/6427.376.3Boa>
- Baća, B. (2022). Practice theory and postsocialist civil society: Toward a new analytical framework. *International Political Sociology* 16(1). <https://doi.org/10.1093/ips/olab021>
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Birešev, A., Pešić, J. i Petrović Trifunović, T. (2026). Blokadna politika: političke kompetencije i shvatanja politike studenata u protestu 2024/2025. godine. U: V. Backović, A. Marković, M. Radoman i N. Zvijer (ur.). *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA? Zbornik radova sa nacionalne naučne konferencije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja (str. 17–34). <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2026/05/Studentski-protesti-2024-2025-BloKADA-ako-ne-SADA.pdf>
- Bolčina, T. i Arandelović, A. (2025). Faktori koji su podstakli studente da učestvuju u međugradskim pešačenjima u okviru studentske i građanske pobune u

- Srbiji početkom 2025. godine. U: Backović, V., Marković, A., Radoman, M. i Zvijer, N. (ur.). *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA?* Knjiga apstrakata. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu (str. 37). <https://doi.org/10.46793/6427.376.3Boa>
- Cnaan, R. A., & Park, S. (2016). The multifaceted nature of civic participation: A literature review. *Voluntaristics Review* 1(1): 1–73. <https://doi.org/10.1163/24054933-12340001>
- Cvetičanin, P., Bliznakovski, J., & Krstić, N. (2024). Captured states and/or captured societies in the Western Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies* 24(1): 41–62. <https://doi.org/10.1080/14683857.2023.2170202>
- Delibašić, B., Nikolić, S., & Vasiljević, J. (2019). *Demokratizacija odozdo: Formiranje i delovanje novih društvenih pokreta u Srbiji i Makedoniji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- della Porta, D., & Diani, M. (2006). *Social movements: An introduction*. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Diani, M. (1992). The concept of social movement. *The Sociological Review* 40(1): 1–25. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x>
- Džihic, V., Djolai, M., Vasiljević, J. & Vračić, A. (2022). *Unleashing the potential for change through social movements and civic initiatives*. Graz: BiEPAG. <https://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2022/01/Unleashing-the-potential-for-change-through-Social-Movements-and-Civic-Initiatives.pdf>
- Edwards, M. (2014). *Civil society*. 3rd ed. Cambridge: Polity Press.
- Fagan, A., & Ostojić, M. (2008). The EU and civil society in Serbia: Governance rather than politics. *Balkanologie* 11(1–2). <https://doi.org/10.4000/balkanologie.1393>
- Fagan, A., & Wunsch, N. (2019). Fostering institutionalisation? The impact of the EU accession process on state–civil society relations in Serbia. *Acta Politica* 54(4): 607–624. <https://doi.org/10.1057/s41269-018-0093-1>
- Fiket, I., Ilić, V., & Pudar Draško, G. (2022). Failed expectations: Can deliberative innovations produce democratic effects in hybrid regimes? *Filozofija i društvo* 33(1): 50–71. <https://doi.org/10.2298/FID2201050F>
- Fiket, I., Pavlović, Z. i Pudar Draško, G. (2017). *Političke orijentacije građana Srbije: Kartografija nemoći*. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iguman, S., Mijatović, N., & Nikolić, S. (2022). “Keep up the good work, Za naš Kej!” Citizens’ passive support to the local activist group. *Filozofija i društvo* 33(1): 120–142. <https://doi.org/10.2298/FID2201120I>
- Marková, I. (2004). Introduction: Trust/Risk and Trust/Fear. In: I. Marková (Ed.), *Trust and democratic transition in post-communist Europe*. Oxford University Press (pp. 1–23). <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197263136.001.0001>
- McAdam, D., McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (Eds.). (1996). *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*. Cambridge: Cambridge University Press.

- McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American Journal of Sociology* 82(6): 1212–1241. <https://doi.org/10.1086/226464>
- Mikuš, M. (2018). *Frontiers of civil society: government and hegemony in Serbia*. New York: Berghahn Books. <https://doi.org/10.3167/9781785338908>
- Mishler, W., & Rose, R. (2001). What are the origins of political trust? Testing institutional and cultural theories in post-communist societies. *Comparative Political Studies* 34(1): 30–62. <https://doi.org/10.1177/0010414001034001002>
- Pešić, J., Birešev, A., i Marković, A. (2026). Odjekivanje tišine: morfologija tihih komemorativnih skupova u kontekstu studentskih protesta 2024/2025. godine. U: V. Backović, A. Marković, M. Radoman i N. Zvijer (ur.). *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA? Zbornik radova sa nacionalne naučne konferencije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja (str. 211–228). <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2026/05/Studentski-protesti-2024-2025-BloKADA-ako-ne-SADA.pdf>
- Pešić, J., Birešev, A., & Petrović Trifunović, T. (2021). Political disaffection and disengagement in Serbia. *Sociologija* 63(2):355–380. <https://doi.org/10.2298/SOC2102355P>
- Pešić, J., Petrović Trifunović, T., & Birešev, A. (2025). Reaffected, reengaged? Exploring new political mobilizations in Serbia. U: Backović, V. i Marković, A. (ur.). *New Divisions, Struggles and Solidarities in South East Europe: Book of Proceedings*. Beograd: Sociološko naučno društvo Srbije (str. 55–78). <https://doi.org/10.5937/snds25003P>
- Popović, D., Stojanović, M., & Selaković, B. (2018). *Associations of citizens: Shrinking civic space Serbia 2014–2018*. Beograd: Civic Initiatives. <https://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/03/SHRINKING-SPACE-5.2.2018-REPORT-BY-CIVIC-INITIATIVES.docx-.pdf>
- Pudar Draško, G., Fiket, I., & Vasiljević, J. (2020). Big dreams and small steps: Comparative perspectives on the social movement struggle for democracy in Serbia and North Macedonia. *Southeast European and Black Sea Studies* 20(1): 199–219. <https://doi.org/10.1080/14683857.2019.1654317>
- Snow, D. A., & Benford, R. D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. *International Social Movement Research* 1: 197–217.
- Spasić, I. (2003). Civil society in Serbia after Milošević: Between authoritarianism and wishful thinking. *Polish Sociological Review* 4(144): 445–461.
- Tarrow, S. (2012). *Power in movement: Social movements and contentious politics*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813245>
- van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin* 134(4): 504–535. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.4.504>

- Vasiljević, J., Radovanović, B., & Nikolić, S. (2025). Izazovi u izgradnji baze podrške među organizacijama građanskog društva Srbije: nalazi kvalitativnog istraživanja. *Sociologija* 67(2): 213–238. <https://doi.org/10.2298/SOC2502213V>
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vesković Anđelković, M. (2026). Mobilizacija dijaspore u vreme studentskih protesta. U: V. Backović, A. Marković, M. Radoman i N. Zvijer (ur.). *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA? Zbornik radova sa nacionalne naučne konferencije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja (str. 53–70). <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2026/05/Studentski-protesti-2024-2025-BloKADA-ako-ne-SADA.pdf>
- Vilenica, A., & Mentus, V. (2026). Periphery in Movement: Struggles Against Extractivist Lithium Mining in Serbia. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 1–9. <https://doi.org/10.1017/S0957876526000112>
- Vilenica, A., Šljivar, T., Mentus, V., & Murić, P. (2020). Solidarity as a Temporary Social Infrastructure: Anti-Eviction Struggles in Serbia during the Pandemic. *Radical Housing Journal* 3(1): 115–120.
- Vuković, D. (2015). The role of civil society in fostering government accountability in contemporary Serbia: On the limits of depoliticized social activism. *Sociologija* 57(4): 637–661. <https://doi.org/10.2298/SOC1504637V>

Medijski izvori

- BBC News na srpskom. (2025). *Kuvaćemo za studente dok god treba*. <https://www.bbc.com/serbian/articles/cy4vg9r0g9do/lat>
- Insajder. (2025). *Insajder dokument: Tura do Strazbura*. <https://www.youtube.com/watch?v=rh3vl9YvxM4&t=2s>
- Mašina. (2025a). *Uprkos povredama i premoru, studenti danas nastavljaju ka Kragujevcu*. <https://www.masina.rs/uprkos-povredama-i-premoru-studenti-danas-nastavljaju-ka-kragujevcu/>
- Mašina. (2025b). *Biciklisti i pešaci od 7 uveče na Terazijama*. <https://www.masina.rs/biciklisti-i-pesaci-od-7-uvece-na-terazijama/>
- Mašina. (2025c). *Beograd postaje centar protesta: Kako se studenti i građani spremaju da ugoste hiljade ljudi*. <https://www.masina.rs/beograd-postaje-centar-protesta-kako-se-studenti-i-gradani-spremaju-da-ugoste-hiljade-ljudi/>
- N1. (2025). *Taksisti aplauzom dočekani u Nišu, studenti krenuli uzvikujući „svi u Beograd”*. <https://n1info.rs/vesti/video-taksisti-aplauzom-dockekani-u-nisu-studenti-krenuli-uzvikujuci-svi-u-beograd/>
- Nova.rs. (2025a). *Srbija za studente: Praznik ljubavi i solidarnosti, podrška stiže sa svih strana. Uključite se i Vi!*. Dostupno na: <https://nova.rs/vesti/drustvo/blog-srbija-za-studente-pomoc-stize-sa-svih-strana-sprema-se-hrana-pice-i-satori-ukljucite-se-i-vi/>

- Peščanik. (2025). *Studentski i građanski protesti u Srbiji iz globalnog ugla*. <https://pescanik.net/studentski-i-gradjanski-protesti-u-srbiji-iz-globalnog-ugla-april-2025/>
- Vreme. (2025a). *Kuvanje za studente: Sarma, pasulj i lekcija iz zajedništva*. <https://vreme.com/drustvo/kuvanje-za-studente-sarma-pasulj-i-lekcija-iz-zajednistva/>
- Vreme. (2025b). *Bajkeri uz studente: Ne damo da neko dira decu*. Dostupno na: <https://vreme.com/vesti/bajkeri-uz-studente-ne-damo-da-neko-dira-decu/>
- 021.rs. (2025). *Arhiv javnih skupova: Protesti podrške studentima održani bar u 245 mesta u Srbiji*. Dostupno na: <https://www.021.rs/info/srbija/400752/arhiv-javnih-skupova-protesti-podrske-studentima-odrzani-bar-u-245-mesta-u-srbiji>